

Світлана Барабанова,

студентка 4 курсу

ННІ філології та журналістики.

Науковий керівник: **Л. В. Ящук,**

кандидат філологічних наук, старший викладач.

Семантика твірних основ прізвищ села Городківка Андрушівського району Житомирської області

У статті досліджено прізвища жителів с. Городківка Андрушівського району Житомирської області; встановлено онімну й апелятивну лексику, відображену в їхніх основах.

Городківка – село Андрушівського району, розташоване на порубіжжі Житомирщини й Вінниччини. Перша писемна згадка про нього, відома з «Актів Житомирського гродського повіту», датується 1635 роком. Проте в «Історії міст і сіл Української РСР. Житомирська область» знаходимо ще одне свідчення про село в судовій справі від 1611 року.

Від середньовіччя і до 1946 року село називалося Халаїмгородок на честь татарського паші Халаїма, який певний час жив тоді в селі. За переказами, паша закохався в одну з дівчат села, і вона погодилася стати його дружиною за умови, що паша відпустить усіх бранців на волю.

Після Великої Вітчизняної війни в 1946 році село було перейменоване в Городківку. Сьогодні в ньому проживає більше 900 осіб [2].

Твірними основами прізвищ жителів с. Городківка насамперед стали **власні особові імена**, серед яких: *Андрій, Гаврило, Герасим, Григорій, Іван, Йосип, Клим, Кузьма, Омелян, Пантелеймон, Петро, Сафон, Семен, Сергій, Станіслав, Юзеф, Юрій, Яким* та їхні варіанти. Пор. прізвища: *Андрійчук, Ващенко, Гаврилюк, Герасимчук, Гриневич, Іванчук, Івасюк, Климчик, Кузьмінчук, Омельчук, Осипчук, Панков, Сахно, Семеняк, Семеняка, Семчук, Сергійчик, Стасюк, Юзефович, Юрченко, Якименко.*

Ю. К. Редько підкреслює, що більшість імен послужило базою для творення 10-20 українських прізвищ. Від найпоширенішого серед українського народу імені *Іван* і його варіантів утворилося більше сотні прізвищ [4, с. 9].

Другим основним джерелом виникнення українських родових прізвищ є назви, мотивовані **походженням або місцем попереднього проживання основоположника роду**. Коли людина не була місцева, усіх цікавило, крім її імені, звідки вона прибула, звідки походить. Я. С. Бистронь вважає, що в часи, коли ще не було офіційних прізвищ, визначення людини за місцем проживання було надзвичайно поширеним [Цит. за: 4, с. 24].

Отже, топоніми стали твірними основами для таких прізвищ с. Городківка, як: *Волинець* (пор. *Волинь*), *Грабовський* (пор. с. *Грабів* ІФ, Пл, Рв, Чрг), *Голишівський* (пор. с. *Голишів* Вл, Рв), *Заглинський* (пор. с. *Заглина* Лв), *Качанівський* (пор. с. *Качанівка* Вн, См, Тр, Чрг), *Коренівський* (пор. с. *Коренівка* Жт, См), *Корчевський* (пор. с. *Корчів'я* Рв), *Лебединський* (пор. с. *Лебединці* Жт, Чрг), *Левківський* (пор. с. *Левків* Вн, Жт), *Морозовський* (пор. с. *Морозів* Хм), *Хмельницький* (пор. с. *Хмельницьке* Вн, Вл, Днп, Зп), *Колесницька* (пор. с. *Колесники* Жт, Рв), *Райський* (пор. с. *Райки* Вн, Жт, Од, Хм), *Цибульський* (пор. с. *Цибулі* Пл), *Ясінська* (пор. с. *Ясіня* Зк).

Виникнення значної кількості прізвищ пов'язане із **соціальною приналежністю або родом заняття людини**. Це були назви, які відрізняли особу від її оточення. Такі прізвища виникали з первісних прізвищ, за якими перший носій справді належав до певного стану або мав певну професію [4, с. 33]: *Богомаз*, *Бондар*, *Бондаренко*, *Бортник*, *Босюк*, *Возний*, *Драбчук*, *Коваль*, *Ковальчук*, *Колесник*, *Матросова*, *Мельниченко*, *Мідун*, *Паламарчук*, *Пасічник*, *Печенюк*, *Попов*, *Стельмах*, *Ткачук*, *Шевчук*.

В основу аналізованих онімів лягли відповідні апелятиви: *богомаз*, *бондар*, *колісник*, *ткач* та ін. Апелятив *бортник* пов'язаний зі спорудою житла для бджіл (той, хто споруджує борті); *пасічник* указує на особу, що займалася розведенням бджіл. Дослідник А. М. Поповський у розвідці «Дешифр про українські прізвища» наголошує на давності таких антропонімів: «Найдавніші

антропоніми, пов'язані з бортництвом – «заст. *лісове бджільництво* (від *бортъ* – др. *бъртъ* «найпростіший вулик – видовбана колода, яку навішують на дерево, або дупло в дереві, де живуть бджоли»)» [3, с. 2].

«Одним із найбільш поширених українських прізвищ є прізвище *Коваль* (записане в 19 областях) із цілим рядом похідних (зменшених, згрубілих і патронімічних)» [4, с. 47]. У с. Городківка зафіксували *Коваль* і *Ковальчук*. Твірна основа прізвища *Бондар* мотивована апелятивом *бондар*, який пов'язаний із виготовленням бочок [4, с. 46]. *Богомазами* називали тих людей, що малювали ікони (насмішлива форма назви малярів). Прізвище *Возний* < апелятивної назви *возний* 'судовий урядовець у Польщі, Великому князівстві Литовському та Україні (до XIX ст.)' (ВТС, с. 199).

«Три синонімічних прізвища утворилося від слів, що означають людей, які займалися виготовленням різного роду возів: *Колісник*, *Колодій*, *Стельмах*. Перші два слов'янські за походженням, третє – з німецького *Stellmacher*, яке проникло в українську мову через польську» [4, с. 47]. У досліджуваному матеріалі наявні прізвища *Колесник* і *Стельмах*.

У праці Ю. К. Редька «Сучасні українські прізвища» знаходимо: «Кращою характеристикою минулого життя трудящого народу є прізвища: *Бідний*, *Убогий*, *Бідолах*, *Голота*, *Голотюк*; таке саме значення мало й прізвище *Драб* та похідні від нього» [4, с. 37]. Тобто твірна основа прізвища *Драбчук* < *Драб* < *драб* указує на соціальну приналежність особи до бідноти.

Твірна база прізвища *Матросова* пов'язана із професією в морі: *матрос* 'моряк, не належить до командного складу судна; у військовому флоті – рядовий' (ВТС, с. 652).

Трапляються прізвища, утворені від назв, пов'язаних із харчовою промисловістю: *Мельниченко*, *Печенюк* (твірною основою останнього могла стати й назва страви – *печеня*). Основи прізвищ *Ткачук* і *Шевчук* також походять від апелятивних назв професій: *швець* 'майстер, що шиє і лагодить взуття' (ВТС, с. 1616), *ткач* пов'язаний із текстильною промисловістю.

Твірною базою прізвища *Паламарчук* є назва церковного прислужника, а *Попов* < *Піп* < *nip*.

Ще одна група прізвищ виникла з первісних прізвицьк (вуличних кличок), основою для яких могла бути як позитивна, так і негативна ознака. Більшість таких прізвицьк давали характеристику людини за її **зовнішнім виглядом, фізичними ознаками й внутрішніми властивостями** [4, с. 64]: *Безверхий, Білогорова, Білоножко, Вдовиченко, Гладун, Глухончук, Глухов, Копитін, Косий, Криволап, Пискун, Підручний, Правик, Рудич, Сірий, Сухоруков, Усатий, Щербаков, Шумило*.

В основу кожного із прізвищ лягла якась певна ознака. Наприклад, префікс *без-* у назві *безверхий* указує на відсутність якоїсь ознаки в його носія. Прізвицько *Рудий* називає зовнішню ознаку: колір волосся, ластовиння на шкірі, а *Сірий* – внутрішню: тихий, непримітний. Слово *гладун* указує на повноту людини; *глухонь, глухий* – на вади зі слухом; *щербак* міг мати пощерблені зуби.

Твірні основи зафіксованих прізвищ, пов'язані з частинами тіла людини, які особливо чимось виділялися й були характерною ознакою певної особи: *Білоножко, Копитін, Сухоруков*. Такі прізвицька, як *Косий* і *Криволап*, люди могли отримати за свою ходу, *Пискун* – через писклявий голос, *Усатий* – через те, що в людини були гарні вуса. Можемо думати, що особі дали прізвицько *Правик* за те, що вона виконувала всю роботу правою рукою. «Прізвище *Підручний* означало людину, яка була в когось «під рукою», тобто людину підлеглу, залежну» [4, с. 86].

Твірною базою прізвищ також послужили назви:

- **дерев:** *Верба, Лозко;*
- **тварин:** *Заєць, Зайчук, Кобрик, Козел, Крисюк, Лисюк, Хом'як;*
- **птахів:** *Кулик, Сокол, Чиж;*
- **комах:** *Мурашкін, Муха, Хрущ;*
- **риб:** *Судак;*
- **сільськогосподарських культур:** *Горошко, Огір;*

- музичних інструментів: *Барабанова*;
- страв, їжі: *Квас, Капусняк, Маслаков*;
- явищ природи: *Хмара*;
- часових одиниць: *Середюк*;
- етнічних груп: *Бойченко, Ляшук, Москаленко, Поліщук*.

Про прізвище *Поліщук* В. М. Русанівський і С. Я. Єрмоленко зазначають: «Його перші носії походять з українського або білоруського Полісся. Мешканці цих країв і зараз звать себе поліщуками, звичайно, щоб перетворитись на прізвище, ця назва мала потрапити в якесь інше, не поліське середовище. Тому прізвища ці фіксуються в різних областях України, та й не тільки України» [5, с. 155].

В окрему групу виділяємо прізвища з непрозорою семантикою, серед яких і прізвища іншомовного походження: *Джачкелава* (грузинське), *Звензик* (польське).

Отже, прізвища жителів с. Городківка творилися від імен, прізвиськ, апелятивних означень особи. Їхньою продуктивною базою стали власні особові чоловічі імена й апелятивні назви за родом діяльності та професією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буркат В. Оригінальні козацькі прізвища. – К., 2005. – 208 с.
2. Повертайся додому: історико-краєзнавчий нарис // Під заг. ред. М. Ю. Костриці. – Житомир: Вид-во «Рута», 2010. – 185 с.
3. Поповський А. М. Дециця про українські прізвища // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2009. – № 14. – С. 2-14.
4. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. – К., 1966. – 215 с.
5. Русанівський В. М., Єрмоленко С. Я. Наші імена й прізвища, власні назви // Життя слова. – К., 1978. – С. 151-162.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

ВТС   Великий тлумачний словник сучасної української мови // Уклад. і
голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.

ІНШІ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Вл – Волинська область

Вн – Вінницька область

Днп – Дніпропетровська область

Жт – Житомирська область

Зп – Запорізька область

ІФ – Івано-Франківська область

Лв – Львівська область

Од – Одеська область

Пл – Полтавська область

Рв – Рівненська область

См – Сумська область

Тр – Тернопільська область

Хм – Хмельницька область

Чрг – Чернігівська область